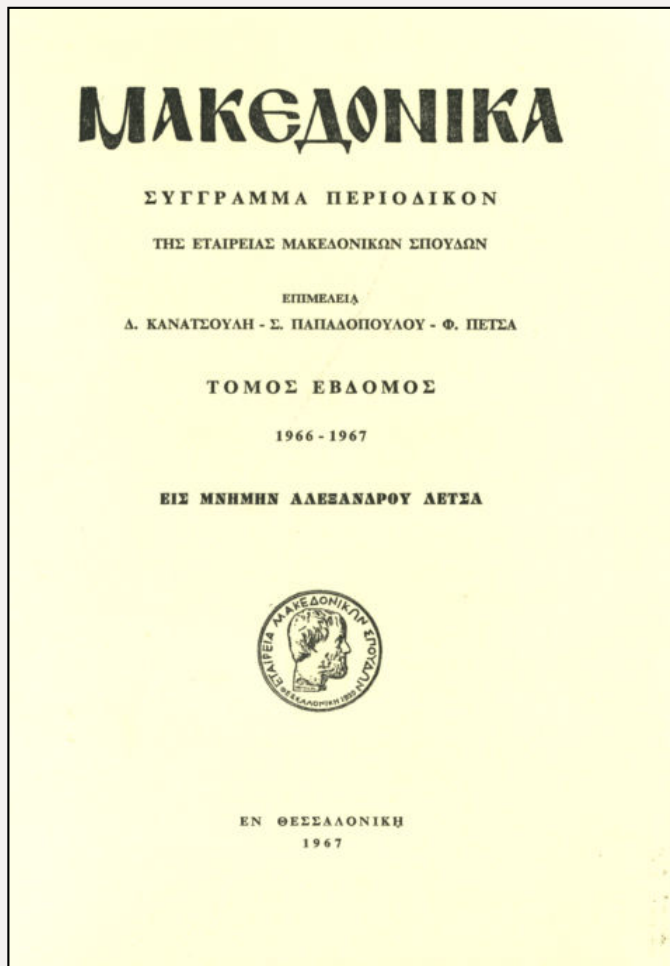

Μακεδονικά

Τομ. 7, 1967

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821

Τσιρπανλής Ζ.

<https://doi.org/10.12681/makedonika.991>

Copyright © 2015 Ζ. Ν. Τσιρπανλής

To cite this article:

Τσιρπανλής, Ζ. (1967). Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821. *Μακεδονικά*, 7, 387-393. doi:<https://doi.org/10.12681/makedonika.991>

σ. 153-170, Φάκ. Θ': *Τηλεγραφήματα σχετικά με τὶς κινήσεις ὄλων τῶν σωμάτων ἀπὸ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἀποβάσεως τοῦ σώματος Ὀλυμπίου μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως*, σ. 171-184. Φάκ. Ι': *Ἐπιστολὲς καὶ ἐκθέσεις Κ. Δουμπιώτη*, σ. 185-206. Φάκ. ΙΑ': *Ἐπιστολὲς Μιλτ. Ἀποστολίδη*, σ. 207-219. Φάκ. ΙΒ': *Ἐπιστολὲς Κ. Βατικιώτη*, σ. 220-256. Φάκ. ΙΓ': *Ἐπιστολὲς Ἰω. Παλαμῆδη*, σ. 257-262. Φάκ. ΙΔ': *Ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Στέφ. Δραγούμη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν*, σ. 263-268. Φάκ. ΙΕ': *Διάφορα ἔγγραφα ἀπὸ τῆς ἐπαναστατημένους περιοχῆς*, σ. 269-308. Φάκ. ΙΣΤ': *Ἐπιστολὲς ἀπὸ μέλη τῆς τοπικῆς ἐπιτροπῆς Σκιάθου*, σ. 309-344. Φάκ. ΙΖ': *Ἐπιστολὲς καὶ ἀναφορὲς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως καὶ πέρα*, σ. 345-372. Φάκ. ΙΗ': *Λογοδοσία τῆς ἐν Ἀθήναις Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς (ἀνατύπωση)*, σ. 373-430, καὶ Φάκ. ΙΘ': *Ἐγγραφα σχετικά με τὴν λογοδοσίαν τῆς Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς*, σ. 431-433.

Ἀπὸ τὴν παράθεσιν τῶν τίτλων τῶν φακέλων εὐκόλως μπορεῖ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς ὅτι τὰ δημοσιευόμενα ἔγγραφα καλύπτουν ὅλη σχεδὸν τὴν ἑκτασὴ τοῦ θέματος, στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται. Βέβαια μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι τόσο σημαντικὰ καὶ ἴσως μιὰ περίληψιν τοῦ περιεχομένου τῶν θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ κατατοπίσῃ τὸν ἐρευνητὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ δημοσίευσιν ὄλων τῶν ἐγγράφων *in extenso* δὲν σημαίνει - κάθε ἄλλο - ὅτι μειώνει τὴν ἀξίαν τοῦ βιβλίου.

Ὁ κ. Νοτάρης δὲν περιορίζεται σὲ ἀπλὴ ἐκδοσὴ τῶν ἐγγράφων, ἀλλὰ τὰ συνοδεύει καὶ με πολλὰ ἐπεξηγηματικὰ σχόλια, πού ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα, τοπωνύμια, γεγονότα κ.λ. Ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποιότης τῶν σχολίων αὐτῶν δείχνουν καλὰ πόσο πολὺ κόπιασε ὁ ἐκδότης, ἀνατρέχοντας καὶ σὲ ἄλλες πηγές, ὅπως τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς κ.ἄ. Γενικὰ ἡ ἐργασία τοῦ κ. Νοτάρη εἶναι πολὺ ἐπιμελημένη καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὴ προσφορὰ στὴν ἐρευνα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ τῆς νεώτερης ἱστορίας μας. Ἡ ἔλλειψιν ἑνὸς καταλόγου τῶν δημοσιευομένων ἐγγράφων καὶ ἑνὸς καλοῦ χάρτη τῆς περιοχῆς, ὅπου διαδραματίστηκαν τὰ γεγονότα, πού θὰ ἔκανε τελειότερο τὸ βιβλίον, δὲν νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σὲ ἄγνοια ἢ ἀμέλεια τοῦ ἐκδότη. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀπουσία τοῦ χάρτη γνωρίζω καλὰ ὅτι αὐτὴ ὀφείλεται σὲ τεχνικὲς δυσχέρειες, ἄσχετες μετὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κ. Νοτάρη.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, *Οἱ Μακεδόνες κατὰ τὴν επανάστασιν τοῦ 1821*. Ἐκδόσις τρίτη, μετὰ τὰς νέας ἱστορικὰς πηγὰς (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 25), Θεσσαλονίκη 1967, 8°, σ. 325, πίν. 32.

Ἡ ἱστορία τῆς Μακεδονίας, τοῦ βόρειου αὐτοῦ προμαχώνα τοῦ ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας τουλάχιστον, δὲν ἔχει δὴ ἀκόμη τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ὑπάρχει ἄφθονο ὕλικόν τόσον σὲ ἐκδεδομένους πηγὰς (ἰδίως σὲ περιηγητικὰ κείμενα καὶ συλλογὰς ἐγγράφων), ἀνεξερεύνητον καὶ ἀνεκμετάλλετον ὡς σήμερον, ὅσον καὶ σὲ ἀνέκδοτα ἔγγραφα διαφόρων ἀρχείων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος (κυρίως προξενικὲς ἐκθέσεις, ἀναφορὲς καὶ ὑπομνήματα κ.λ.π.), τοῦ ὁποῖου ἡ συλλογὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ παρουσίασις ἀποβαίνει ἐπιτακτικότερη ἀπὸ μέρα σὲ μέρα, ὥστε ἀπὸ τῆς νέας σημερινῆς συνθηκῆς, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ στὴν ἑλληνικώτατη Μακεδονίᾳ τὴν θέσιν πού πραγματικὰ τῆς ταιριάζει μέσα στὸν χῶρον τῆς ΝΑ. Εὐρώπης. Ἡ ἔλλειψιν ὁμως μιᾶς γενικῆς ἱστορικῆς σύνθεσης συμπληρώνεται ὡς ἓνα σημεῖον ἀπὸ μεμονωμένους μελέτες πού γράφτηκαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ τοπικοὺς ἱστοριογράφους καὶ ἀπὸ λαμπροὺς εἰδικούς ἐρευνητὰς. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους πρωτεύουσα θέσιν κατέχει ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου, τοῦ ὁποῖου καὶ θὰ παρακολουθήσουμε τὸ περιεχόμενον.

Ὁ κ. Βασδραβέλλης, ὁ ὁποῖος μετὰ υἱικήν, θὰ λέγαμε, στοργὴν καὶ ἀγάπην ἔχει ἀγκαλιάσει

τῇ μητρικῇ του γῇ καὶ ἔχει ἀποδώσει τὰ τροφεῖα μὲ μιὰ σειρὰ μονογραφιῶν ποὺ βασίζονται πάντα σὲ ἀνέκδοτο ὑλικό, εἶναι εὐρύτατα γνωστὸς στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους ὡς ὁ πρῶτος οὐσιαστικὰ συστηματικὸς συλλέκτης καὶ ἐκδότης τῶν πολυτίμων τουρκικῶν ἐγγράφων τῶν ἀρχείων τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῆς Νάουσας καὶ τῆς Μονῆς Βλαττάδων, προσφέροντας ἔτσι ἀνεκτίμητης ἀξίας πηγές ποὺ κλιμακώνονται ἀπὸ τὸν 15ον ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ.¹

Τὸ πρόσφατο βιβλίον του γιὰ τὴν συμμετοχὴ τῶν Μακεδόνων στὸν ἐθνικὸ ξεσηκωμὸ τοῦ 1821 (βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) ἀποτελεῖ τρίτη ἐκδοση, μετὰ τὴν ἐξάντληση τῆς δευτέρας² ποὺ ἔφερε τὸν τίτλο «Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, 1796-1832», Θεσσαλονίκη 1950. Ἀλλὰ ἡ τελευταία ἐπανέκδοση τοῦ βιβλίου κάθε ἄλλο παρά ἀνατύπωση τῆς προηγούμενης ἐκδοσης εἶναι. Στὰ δεκαεφτὰ χρόνια ποὺ πέρασαν (1950-1967) δημοσιεύθηκαν νέες πηγές καὶ νέα βοηθήματα, ποὺ ἔλυσαν παλαιὰ προβλήματα καὶ ἔθεσαν νέα, φώτισαν πρόσωπα καὶ πράγματα, ἀποκάλυψαν σκοτεινές ἄλλοτε καταστάσεις, ὥστε ὁ ἀκάματος συγγραφέας νὰ προβῇ σὲ ἀναχώνευση τοῦ νέου υἱικοῦ καὶ νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ γενικὴ ἀναδιάρθρωση καὶ ἀνασύνθεση τῶν ἱστορικῶν δεδομένων. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ἦταν ἴσως τολμηρὸ νὰ εἰπωθῇ ὅτι ἡ τρίτη ἐκδοση εἶναι μᾶλλον μιὰ νέα ἐργασία στὸ μεγαλύτερό της μέρος, ἀφοῦ ὁ συγγραφέας χρησιμοποιοῦ τριπλάσια σχεδὸν βιβλιογραφία ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἶχε ὑπόψη του στὴ δευτέρη ἐκδοση, ἐξαντλεῖ ὄχι μόνον τὰ τουρκικὰ ἐγγραφα ποὺ ἀπὸ τὸ 1952 ὁ ἴδιος ἐξέδωκε, ἀλλὰ βασίζεται καὶ σὲ νέα ἀνέκδοτα τουρκικὰ ἐγγραφα (βλ. π.χ. σ. 148-149 σημ. 3 τῆς 148, σ. 204 σημ. 2, 205 σημ. 2, 3, 206 σημ. 3), καθὼς καὶ σὲ ἐγγραφα ἐλληνικὰ ἀπὸ τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (βλ. π.χ. σ. 68 σημ. 1, 70 σημ. 2, 240 σημ. 1), ἐνῶ ἐκμεταλλεύεται συστηματικὰ καὶ μὲ αὐστηρὸ ἔλεγχο ἐγγραφα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύθηκαν στὰ τελευταῖα πέντε χρόνια ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἀγίου Ὁρους, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ρουμανίας.

Ἡ ἐπεξεργασία ἐξάλλου τοῦ νέου αὐτοῦ βιβλίου³ παρουσιάζει καὶ ἓνα ἄλλο σοβαρὸ πλεονέκτημα. Ὁ συγγραφέας δὲν καταπιάνεται γιὰ πρώτη φορὰ μ' ἓνα τέτοιο θέμα. Τὰ προβλήματα τῆς νεώτερης ἱστορίας τῆς Μακεδονίας καὶ μάλιστα τῆς επανάστασης τοῦ 1821 στὸν ὥρο αὐτὸν τὸν ἔχουν ἀπασχολήσει πρὶν ἀπὸ τριάντα ὁλόκληρα χρόνια⁴ καὶ τοῦ ἔχουν γίνεи τόσο δυνατὰ βιώματα, ὥστε ὁ χρόνος ποὺ πέρασε ν' αὐξήσῃ περισσότερο τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὴν ἔρευνα. Ἡ πολυχρόνια λοιπὸν καὶ πλούσια πείρα ἀπὸ τὴ μιὰ, ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση καὶ ἡ συνεχὴς ἀρχεὶακὴ ἔρευνα ἀπὸ τὴν ἄλλη, συνδυάστηκαν ἀρμονικὰ γιὰ νὰ πετύχουν τὴν ὀργανικὴ σύνθεση τῆς μελέτης αὐτῆς, ἡ ὁποία διαιρεῖται σὲ ἕξι μεγάλα κεφάλαια.

¹ Ὑπενθυμίζω μόνον τὰ ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης (1695-1912), Θεσσαλονίκη 1952, Β'. Ἀρχεῖον Βεροίας - Ναούσης (1598-1886), Θεσσαλονίκη 1954, Γ'. Ἀρχεῖον Μονῆς Βλαττάδων (1446-1839), Θεσσαλονίκη 1955.

² Βλ. σχετικὲς παρουσιάσεις καὶ κρίσεις γιὰ τὴν ἐκδοση αὐτὴ στὶς παρακάτω ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ: Ἐφημ. «Βῆμα» τῆς 20 Ἀπριλίου 1950 ἀπὸ τὸν Κ. Καιροφύλα. Ἐφημ. «Ἑλλάς» τῆς 27 Μαΐου 1950 ἀπὸ τὸν Ε. Γ. Πρωτοψάλτη. Περιοδ. «Μορφές», τεύχ. 6-7 (Ἰούνιος - Ἰούλιος 1950), σ. 247 ἀπὸ τὸν Βασ. Δεδούση. Περιοδ. «Μακεδονικά», τόμ. 2 (1941-52), σ. 781-783, ἀπὸ τὸν Α. Βακαλόπουλο. Ἐφημ. «Μακεδονία» τῆς 5/9/1950 ἀπὸ τὸν Α. Βρανόση. Ἐφημ. «Ἐθνικὸς Κήρυξ» τῆς Νέας Ὑόρκης τῆς 17 Νοεμβρίου 1953.

³ Παράλληλα τυπώθηκε καὶ σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: *The Macedonians in the 1821 Revolution*, Thessaloniki 1967, ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου.

⁴ Βλ. π.χ. Ἰωάν. Κ. Βασδραβέλλη, *Οἱ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ εἰς τὰ 1821*, Θεσσαλονίκη 1937.

Τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἐξετάζει τοὺς πολεμικοὺς ἄνδρες τῆς Μακεδονίας, δηλαδὴ τοὺς ἄρματολούς, τοὺς κλέφτες καὶ τοὺς πειρατές, κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδον (σ. 9-54), ἀποδεικνύει πολὺ καθαρά, νομίζω, ὅτι καὶ στὴν Μακεδονία ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν ξέσπασε κάτω ἀπὸ ξάστερο οὐρανό, ἀλλὰ ἐπὶ αἰῶνες, ἰδίως ἀπὸ τὸν 17ον αἰ. κ.έ., συσσωρεύονταν τὰ νέφη τῆς ἐκδίκησης κατὰ τοῦ κατακτητῆ, προετοιμάζονταν οἱ ἐστίες τῆς ἀντίστασης καὶ χαλκευόταν τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τοῦ Μακεδόνα ἀγωνιστῆ. Ἔτσι ἔχουμε τὴν εὐκαιρία ν' ἀντιμετωπίσουμε πρῶτα - πρῶτα τὸ δύσκολο πρόβλημα τοῦ θεσμοῦ τῶν ἄρματολῶν στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐλλαδικὸ χῶρον (θεσμός ποὺ πρωτοεμφανίζεται μᾶλλον ἐπὶ Μουράτ Β', στὸ πρῶτο μισό τοῦ 15ου αἰ.), νὰ γνωρίσουμε ἔπειτα τοὺς πρώτους Μακεδόνες ἄρματολούς καὶ κλέφτες (ἀπὸ τὸ 1627 στὴν περιοχὴ κυρίως Βέροιας - Νάουσας), τὴ θαρραλέα ἐνοπλὴ ἀντίστασις τῶν Ναουσαίων μετ' ἀρχηγὸ τὸν ἄρματολὸ Ζήση Καραδημό καὶ τοὺς δύο γιούς του στὰ 1705 γιὰ νὰ ματαιώσουν τὸ παιδομάζωμα στὴν περιοχὴ τους, τὶς ὀργανωμένες ἐπιθετικὲς ἐνέργειες ἀπὸ τοὺς κλέφτες τοῦ Βερμίου, τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Πιερίων, τῶν Χασίων, οἱ ὅποιοι ὁδηγοῦμενοι ἀπὸ ἔμπειρους καπεταναίους, ὅπως εἶναι ὁ Γούτας, ὁ Μόκος, ὁ Μακρυγιάννης, ὁ Κατσαούνης, ὁ Σεντέφκος, ὁ Σαβράνος κ.ἄ. τρομοκρατοῦν τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς σὲ ὅλη σχεδὸν τὴ διάρκεια τοῦ 18ου αἰ. Οἱ δύο ἐξάλλου ρωσοτουρκικοὶ πόλεμοι (1768-1774, 1787-1792) ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' ἔδιναν νέες ἐλπίδες καὶ στοὺς Μακεδόνες, οἱ ὅποιοι δὲν διστάζουν νὰ προχωρήσουν σὲ συνωμοτικὲς κινήσεις κατὰ τῶν Τούρκων σὲ συνεργασία μετ' Ἑλλήνες πράκτορες τῶν Ρώσων, ἐνῶ οἱ ἀρχικλέφτες τοῦ Ὀλύμπου Πάνος Ζήδρος, Λάπας, Τρίψας, ὁ ἄρματολὸς - κουρσάρος Γκέγκας, ἡ ἄρματολικὴ οἰκογένεια τῶν Λαζέων, ὁ Καραλῆς, ὁ Νάκας, ὁ Πρίφτης, ὁ Ντόκος, κυριαρχοῦν στὰ μακεδονικὰ βουνά, περιορίζουν τὶς αὐθαιρεσίες τῶν Τούρκων καὶ τονώνουν τὸν πόθο καὶ τὴν πίστη στὴν ἐλεύθερη ζωὴ. Ἰδιαίτερα ὁ συγγραφέας ἀσχολεῖται (σ. 35-45) μετ' ὁν περίφημο κλέφτη καὶ πειρατὴ Νίκο Τσάρα ἢ Νικοτσάρα, ὁ ὅποιος δρᾷ μετ' ἀξιοθαύμαστη ἐπιτυχία στὶς στεριὲς καὶ στὶς θάλασσες τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. († 1807), προκαλεῖ ἀναστάτωση καὶ φθορὰ στὸν τουρκικὸ στρατό, συμμετέχει σὲ πειρατικὲς ἐπιδρομὲς μετ' ἐλληνικὰ καράβια, ποὺ στὸν ἴστό τους γιὰ πρώτη φορὰ ἐπὶ τουρκοκρατίας κυματίζει ἡ ἐλληνικὴ σημαία (γαλάζια μετ' λευκὸ σταυρὸ στὴ μέση), καὶ τέλος ὀργανώνει τὴν παράτολμη ἐκείνη ἐκστρατεία, μετ' ὅποια προσπαθοῦσε νὰ διασχίσῃ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονία, γιὰ νὰ φτάσῃ στὴ Βλαχία, ὅπου βρισκόταν ρωσικὸς στρατός'. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ.

¹ Ἐνδιαφέροντα καὶ πρωτότυπα στοιχεῖα γιὰ τὴν πορεία ποὺ ἀκολούθησε ὁ Νικοτσάρας στὴν ἐκστρατεία του αὐτή, καθὼς καὶ γιὰ τὸν ἀκριβῆ χρόνον τοῦ θανάτου του, βλ. στὴν πρόσφατη ἐργασία τοῦ Αρ. Ε. Βασιλοπούλου, *Quelques éléments nouveaux sur le retentissement des luttes des Serbes de 1802-1812 en Grèce*, «Recueil de travaux de la Faculté de philosophie», τόμ. IX-1 (Βεογραδ 1967), σ. 305-314 (ἰδίως σ. 308-312), ὅπου καὶ σχετικὸς χάρτης. Πρβλ. μετάφρασις τῆς ἐργασίας αὐτῆς στοῦ Ἰδίου, Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀπήχησις τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τῶν Σέρβων στοὺς Ἑλλήνες καὶ γιὰ τὴν συμμετοχὴ τους σ' αὐτούς, «Μακεδονικά», τόμ. 7 (1966), σ. 264-276 (ἰδίως 268-273). Ἀξίζει ὥστόσο νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ δημοτικὸ τραγούδι ποὺ ἐπισήμανε (σ. 273) ὁ κ. Βακαλόπουλος ἀφηγεῖται ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα τὸν θάνατον τοῦ Νικοτσάρα: *Συδρόφοι τὸν ἐσκότωσαν, συδρόφοι τὸν θρηνοῦσαν / καὶ δὲ δὸ μαρτυροῦσαν. / Οὔτε σὲ χώρα τάφηκε οὔτε σὲ μοναστήρι...* Φαίνεται πὼς κάτι κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴν παράξενη αὐτὴ εἰδησιὴ τῆς λαϊκῆς παράδοσης. Τὴν ἀπάντησιν ἴσως τὴν βροῦμε σὲ ἔγγραφα τῶν ρωσικῶν κυρίως ἀρχείων, μιά ποὺ ὁ Νικοτσάρας χαρακτηρίζεται ὡς στρατιώτης στὴν ὑπηρεσία τῆς Ρωσίας.

ὥστόσο τὰ σκληρὰ μέτρα τοῦ Ἀλῆ Τεπελενλή (ἀπὸ τὸ 1805) γιὰ κάθε ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων στὴν Μακεδονία καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ 1812 μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας δὲν εὐνοοῦν τὴν ζωνρὴ ἐπαναστατικὴ κίνηση τῶν Μακεδόνων. Ἡ πολυχρόνια ὁμως πολεμικὴ παράδοση καὶ οἱ φιλελεύθερες ιδέες ποὺ ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν στὴν Εὐρώπη μετὰ τὴν γαλλικὴ ἐπανάσταση προετοιμάζουν τὰ πνεύματα γιὰ νὰ ἀφομοιώσουν τὸ ἐπαναστατικὸ κήρυγμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ συγγραφέας δὲν δυσκολεύεται νὰ ἀποδείξῃ στὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σ. 55-85) ὅτι οἱ πιὸ πιστοὶ καὶ στενοὶ συνεργάτες τοῦ Ρήγα στάθηκαν νεαροὶ Μακεδόνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ὁ Παναγιώτης καὶ Ἰωάννης Ἐμμανουήλ ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Θεοχάρης Γεωργίου Τουρούτζιας ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Γεώργιος Θεοχάρης ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Πούλιος ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας ἀπὸ τὴ Σιάτιστα. Ἀλλὰ καὶ τὸ μυστικὸ πατριωτικὸ μήνυμα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας βρῆκε ἀνταπόκριση καὶ συγκίνησε τὶς καρδιὲς τῶν Μακεδόνων. Μέσα ἀπὸ τοὺς τόσους Φιλικοὺς (βλ. ἰδίως σ. 68 σημ. 1) ξεχώρισαν γιὰ τὴν πολεμικὴ τους δράση ὁ Ἰωάννης Φαρμάκης ἀπὸ τὴν Βλάστη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος ἀπὸ τὸ Λειβάδι Ὀλύμπου ὁ Σερραῖος Ἐμμανουήλ Παπᾶς, ὁ Κοζανίτης Γεώργιος Λασσάνης. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ Ὀλύμπιος, ὁ Φαρμάκης καὶ ὁ Λασσάνης θὰ πρωταγωνιστήσουν, ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία τῆς φάσης, στὴν ἐπανάσταση ποὺ θὰ κηρύξῃ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης στίς Ἡγεμονίες, κι' αὐτοὶ θὰ διευθύνουν κυρίως τὶς πιὸ σημαντικὲς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, ὅπως ἐκτίθεται στὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης (σ. 86-120). Ἐδῶ ὁ συγγραφέας, ὁ ὁποῖος στηρίζεται πιὸ πολὺ σὲ μιὰ σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὰ γεγονότα, σὲ μιὰ ἐκθεση ἑνὸς σύγχρονου Ρώσου ἀξιωματικοῦ, τοῦ Ivan Petrovici Liprandi, ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισημάνῃ τὶς ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις στὴ Ρουμανία, τὶς κινήσεις καὶ ἐπικίνδυνες γιὰ τοὺς Ἕλληνες μεταπτώσεις τοῦ Βλάχου ἐπαναστάτη Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου, τὶς θαρραλέες πρωτοβουλίες τοῦ Ὀλυμπίου, τόσο στὸν πολιτικὸ ὅσο καὶ στὸν στρατιωτικὸ τομέα, καὶ τέλος νὰ ἀπεικονίσῃ μὲ ζωντάνια τὴν ἥρωϊκὴ ἀντίσταση Ὀλυμπίου - Φαρμάκη στὴ μονὴ τοῦ Σέκου.

Ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, παρὰ τὴν ἀποτυχία της, δὲν προκάλεσε μόνο στὴ Νότια Ἑλλάδα πολεμικὸ πυρετὸ καὶ ξεσηκωμὸ ἐθνικὸ. Ταυτόχρονα πῆραν τὰ ὅπλα καὶ οἱ Μακεδόνες, ἂν καὶ οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ κινήματος ἦταν δυσμενέστερες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ὑπῆρχαν στὴν Πελοπόννησο. Ἡ πίστη ὁμως στὸν ἀγῶνα τοῦ φιλικοῦ Ἐμμανουήλ Παπᾶ καὶ τῶν συνεργατῶν του δημιουργήσε τὶς κατάλληλες συνθῆκες γιὰ τὴν ἐπανάσταση στὴ Χαλκιδική, ἡ ὁποία καὶ ἀπασχόλησε τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο ὡς τὸν Νοέμβριο τοῦ 1821. Τὴν ἐπανάσταση ἀκριβῶς αὐτὴ, καθὼς καὶ ἐκεῖνη τοῦ Ὀλύμπου, τῆς Νάουσας καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, διαπραγματεύεται μὲ ἰδιαίτερη λεπτομέρεια καὶ ἀκρίβεια ὁ συγγραφέας στὰ δυὸ ἐπόμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του, στὸ τέταρτο (σ. 121-166) καὶ στὸ πέμπτο (σ. 167-207), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν καὶ τὸν κεντρικὸ κορμὸ τῆς μελέτης. Τὰ γεγονότα στὴ Χαλκιδικὴ παρακολουθοῦνται ἀπὸ τὴν 23 Μαρτίου 1821, ὅταν ὁ Παπᾶς ἀποβιβάζεται στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἡ ὀργάνωση τῆς ἐπανάστασης, οἱ κινήσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, οἱ ἐπιτυχίες τους, οἱ ἀνησυχίες τῶν Ἀγιορειτῶν, οἱ ὁποῖες φθάνουν ἀκόμη καὶ στὴν ἡττοπάθεια, οἱ ἥρωϊκὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Κασσάνδρα, οἱ ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις στὸν Ὀλύμπο, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ τρομοκρατία ποὺ ἐξαπολύουν οἱ Τούρκοι στίς Σέρρες, στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Χαλκιδική, οἱ σφαγές, οἱ ἐρημώσεις, οἱ καταστροφές, ἀποδίδονται στίς σελίδες τοῦ τέταρτου κεφαλαίου μὲ τὰ πιὸ ζωντανὰ χρώματα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ «πάσχη» καὶ νὰ δοκιμάζῃ ἐναλλασσόμενα αἰσθήματα, πότε ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια γιὰ τοὺς ἥρωες καὶ πότε θλίψη γιὰ τὰ δεινὰ τῆς φυλῆς. Ξεχωριστὴ σημασία ἔχουν οἱ πληροφορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τουρκικὰ ἔγγραφα (βλ. σ. 126-127) σχετικὰ μὲ τὴν κίνηση τῶν φιλικῶν Ἀνανία Μαρκοπούλου, ἱερέα τῆς Θεσσαλονίκης, κάποιου Βασιλικοῦ ἀπὸ τὸ Γαλαρινὸ τῆς Χαλκιδικῆς,

ένος Τζαμτζάκου ἀπὸ τὰ Μαντεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ἄλλων ἀνωνύμων, στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν ἀνήσυχη ἐπαναστατικὴ ἀτμόσφαιρα στὴν Μακεδονία. Ἀξιοσημεῖωτες ἐξάλλου εἶναι οἱ λεπτομερειακὲς εἰδήσεις γιὰ τὶς ζημιὲς ποὺ προκάλεσαν οἱ Τούρκοι στὴ Χαλκιδική (σ. 159-163). Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν λέγαμε ὅτι, ἀπὸ δημογραφικὴ τουλάχιστο ἄποψη, εἶναι πολὺτιμος ὁ κατάλογος τῶν χωριῶν ποὺ κáηκαν στὰ 1821. Ἄλλωστε ὁ κατάλογος αὐτὸς μᾶς παρουσιάζει, μὲ τὴν ἀλύγιστη μέθοδο τῶν ἀριθμῶν, καὶ τὸ πικρὸ τίμημα τῆς ἐπανάστασης στὴ Χαλκιδική.

Δὲν θὰ περάσουν ὅμως δυὸ μῆνες καὶ πάλι οἱ Μακεδόνες ἀρχηγοὶ θὰ προσπαθήσουν γιὰ δευτέρη φορά μὲ σκληρότεροὺς ἀγῶνες νὰ κερδίσουν τὴν ἐλευθερίαν τους. Ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1822 ἔρχονται σὲ συνεννόηση ὁ Ζαφειράκης Λογοθέτης, ὁ Γέρο - Καρατάσιος, ὁ Ἀγγελῆς Γάτσος, ὁ Ἰωάννης Παπαρέσκας ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Νιόπλος ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Παναγιώτης Ναοὺμ ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα, καταστρώνουν τὰ σχέδια γιὰ τὴν νέα ἐπανάσταση, ὁργανώνουν τὴν ἄμυνα τῆς Νάουσας καὶ κηρύσσουν πανηγυρικὰ τὴν ἐπανάσταση στὴ Νάουσα στίς 3 Μαρτίου 1822. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο, ὅπου περιγράφονται τὰ γεγονότα αὐτά, πολλὲς σελίδες, ποὺ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τοῦ σχολαστικοῦ, ξηροῦ ὕφους τῆς ἀφήγησης, καλύπτουν οἱ πολεμικὲς προετοιμασίες στὴ Νάουσα (σ. 179 κ.έ.), ἡ ἀμυντικὴ διάταξη τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων γιὰ τὴν προάσπιση τῆς πόλης, οἱ ἀλλεπάλληλες τουρκικὲς ἐπιθέσεις καὶ νικηφόρες ἀποκρούσεις ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες, ἡ ἔλλειψη συντονισμένων ἐνεργειῶν τῆς πολεμικῆς ἀποστολῆς στὴν Μακεδονία ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἀνίκανο Γρηγόριο Σάλα, καὶ τέλος ἡ τραγικὴ ἄλωση τῆς ἡρωικῆς πόλης. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ συμπληρῶνεται μὲ εἰδήσεις γιὰ τὶς τελευταῖες προσπάθειες τῶν Μακεδόνων ἀρχηγῶν στὰ Πιέρια καὶ στὸν Ὀλύμπο, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν θετικὰ ἀποτελέσματα, καὶ γιὰ τὴ θλιβερὴ τύχη τοῦ πλούσιου Θεσσαλονικιοῦ Μανωλάκη Ἰωάννου Κυριακοῦ (βλ. σ. 196-198, πρβλ. καὶ σ. 164-166), καθὼς καὶ μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα στατιστικὰ δεδομένα γιὰ τὴν πόλη τῆς Νάουσας: ἑξακόσια περίπου ὀνόματα Ναουσαίων ποὺ σκοτώθηκαν ἢ χάθηκαν, πολεμώντας ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἑκατοντάδες στρέμματα ποὺ κατὰσχονται, μύλοι, οἰκόπεδα, γρασιδότοποι, μωρεόκηποι κ.λπ. (βλ. σ. 203-204, πρβλ. καὶ τὰ ἐγγραφα στὴ σ. 282-294).

Ἡ μελέτη ὁλοκληρῶνεται μὲ τὸ ἕκτο κεφάλαιο (σ. 208-240), ὅπου ὁ συγγραφέας παρακολουθεῖ τοὺς ἀνήσυχους Μακεδόνες πολεμιστὲς, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπανάστασης στὴν πατρίδα τους, κατεβαίνουν στὴ Νότια Ἑλλάδα γιὰ νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες καὶ τὸ αἷμα τους, κάτω ἀπὸ εὐνοϊκότερες συνθῆκες, γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ κοινοῦ ἀγῶνα. Ἔτσι μνημονεύεται ἡ σημαντικὴ δράση τοῦ καπετάνιου τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντῆ καὶ ιδίως τοῦ Γέρο - Καρατάσιου, καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι παίρνουν μέρος σὲ πάρα πολλὰ στρατιωτικὰ ἐπιχειρήσεις στὴν Πελοπόννησο, στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, στὴν Εὐβοία, στίς Βόρειες Σποράδες, στὴν Θεσσαλία, ἀκόμη καὶ στὴν Κρήτη, προκαλῶντας τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὴν γενναιότητα καὶ τὸ ἥθος τους.

Ἀκολουθεῖ τὸ Παράρτημα (σ. 241-295) μὲ ἔκδοση 33 τουρκικῶν ἐγγράφων σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση. Τὰ ἐγγραφα αὐτά¹, βασικὲς πηγὲς γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 στὴν Μακεδονία, καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδο 1821-1830 καὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βέροιας. Ὅπως ἀναφέρει ὁ συγγραφέας (σ. 8, 243 σημ. 1), δὲν παραθέτει ὅλα τὰ ἐγγραφα (116 συνολικὰ) τῆς δεύτερης ἔκδοσης, γιὰ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ὄγκο τοῦ βιβλίου του στὴν τρίτη ἔκδοση.

¹ Ἐντύπωση μοῦ ἔκαμε ἡ παρακάτω διατύπωση σὲ ἓνα τουρκικὸ ἐγγραφο (σ. 281, ἀριθ. 32): «Ὁ ἐξοχώτατος βεζύρης, ἐφάμιλλος τοῦ Ἀριστοτέλους». Ἄν εἶναι ἀπόλυτα σωστὴ ἡ μετάφραση, ἀξίζει νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς μὲ τί παράξενο τρόπο ἐράσε ἡ μνήμη τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους.

Τέλος ἡ βιβλιογραφία καὶ τὸ εὐρετήριο προσώπων καὶ τόπων κλείνουν τὴ μελέτη, τὴν ὁποίαν κοσμοῦν καὶ 32 ὠραιότατοι πίνακες μὲ εἰκόνες κυρίως τῶν σπουδαιότερων Μακεδόνων ἀγωνιστῶν καὶ πανομοιότυπα τουρκικῶν ἐγγράφων.

Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ μονογραφία τοῦ κ. Βασδραβέλλη, ἡ ὁποία μπορεῖ βέβαια νὰ προβληματίσῃ σὲ ὀρισμένες πραγματικὰ μικρολεπτομέρειες τὸν προσεκτικὸ μελετητὴ ¹

¹ Ἔτσι π.χ. στή σ. 11 ἢ σημ. 1 (C. M. S a t h a s, Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας κ.λ.π. τόμ. 4, σ. LVI, σημ. 1) δὲν ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς σ' αὐτὸ ποῦ ἀναφέρεται στὸ κείμενο. Στὴ σ. 18 σημ. 1 δὲν εἶναι πλήρης ἡ παραπομπὴ στὸ βιβλίον τοῦ Canel (τὸ ὁποῖο δὲν ἀναγράφεται στὴ βιβλιογραφία τῆς μελέτης). Στὴν ἴδια σημ. ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὸν Βακαλόπουλον (Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 2, σ. 320 κ.έ.) τὸ πρῶτο ἀρματολίκι ἰδρύθηκε στὸν Ὀλυμπο στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ., ἐνῶ ὁ Βακαλόπουλος, ὁ.π., σ. 315 κ.έ. (πρβλ. καὶ στοῦ Ἰδίου, Ἱστορία, τ. 1, σ. 212-217) ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πρῶτο ἀρματολίκι ἰδρύθηκε στὰ Ἀγραφα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰ. Στὴ σ. 57, σημ. 2: Pantelits, La mort de Rhigas (τὸ βιβλίον δὲν περιλαμβάνεται στὴ βιβλιογραφία· μήπως ὁμως πρόκειται γιὰ κανένα ἄλλο βιβλίον ἢ μελέτη; Δὲν μπόρεσα πάντως νὰ βρῶ κάποια πληροφορία γιὰ ἓνα τέτοιο βιβλίον). Στὴ σ. 123-124 σημ. 5 τῆς σ. 123 ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ Ἀλεξ. Λαυριώτου: Τὸ Ἅγιον Ὄρος μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴν κατάκτησιν, σ. 35. Μήπως πρόκειται γιὰ σελίδα ἀνατύπου; Διότι ἡ ἐργασία αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὴν ΕΕΒΣ 32 (1963) 113-261 (στὴ βιβλιογραφία, σ. 301, ἡ παραπομπὴ γιὰ τὴν μελέτη αὐτὴ γίνεται στὴν ΕΕΒΣ, ἀλλὰ ὄχι μὲ ἀκρίβεια). Στὴ σ. 172 ἐκφράζει τὴ γνώμη ὁ συγγραφέας ὅτι ὁ Ζαφειράκης ἐμυήθη στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἀπὸ τοὺς Φιλικούς τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι βέβαια γνωστὸ ὅτι πραγματικὰ ἐμυήθη τις παραμονὲς τῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὸν Χριστόδουλο Μπαλάνο (βλ. Στ. Παπαδοπούλου, Ὁ φιλικὸς Δημήτριος Ἱπάτρος, «Ἑλληνικά», τόμ. 16 (1959), σ. 163 σημ. 1, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία). Στὴ σ. 173 μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀπίθανα τὰ σχετικὰ μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἱπάρχου, ὅπως τὰ παραδίδει ὁ Φιλήμων, σύμφωνα μὲ τὶς πιθανὲς σκέψεις τοῦ Παπαδοπούλου, ὁ.π., σ. 161-162 σημ. 1 τῆς σ. 161. Στὴ σ. 194 σημ. 1 ὑπάρχει ἡ παραπομπή: Zinkeisen, Geschichte der griechischen Revolution, τ. 1, σ. 468. Τέτοιο ἔργο, ἀπ' ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει γράψῃ ὁ Zinkeisen.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων στὸ Παράρτημα ἴσως διευκολυνόταν πολὺ καλύτερα ὁ ἐρευνητὴς ἂν συναντοῦσε γιὰ κάθε ἐγγραφο, πρὶν ἀπὸ τὸ κείμενό του, μιὰ σύντομη περίληψη (ποιὸς τὸ ἐκδίδει, ποῦ τὸ στέλλει, γιὰ ποιά ὑπόθεση), καθὼς καὶ τὴ χριστιανικὴ χρονολογία. Ἐπίσης καλύτερα θὰ ἦταν νὰ δινόταν καὶ ἡ ἀρχαιακὴ ἐνδειξη· ποιά δηλ. ἐγγραφα προέρχονται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ἀρχεῖο Θεσσαλονίκης καὶ ποιά ἀπὸ τῆς Βέροιας. Στὸ σῶμα ἐξάλλου τῆς ἐργασίας δὲν γίνονται παραπομπὲς στὰ ἐγγραφα αὐτά, ἐπειδὴ, τυπογραφικῶς βέβαια (ἐφόσον ἐπιτάσσονται), εἶναι δύσκολο. Θὰ ἦταν ὁμως δυνατό, τουλάχιστο, νὰ γίνετο παραπομπὴ στὸν ἀριθμὸ τοῦ ἐγγράφου (βλ. π.χ. στὸ Παράρτημα τὸ ἐγγρ. ἀριθ. 2 ἢ 3 κ.λ.π.). Ἔτσι συχνὰ γιὰ τὴν ἐργασία του αὐτὴ παραπέμπει ὁ συγγραφέας (βλ. π.χ. σ. 126-127, 128 ἢ 203-204 κ.λ.π.) στὴ δευτέρη ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου του, ἐνῶ τὰ σχετικὰ ἐγγραφα, στὰ ὁποῖα στηρίζεται, ὑπάρχουν μέσα στὴν ἴδια τὴν τρίτη ἔκδοσιν (π.χ. ἐγγρ. ἀριθ. 4 (σ. 249-250), ἀριθ. 20 (σ. 267-268), ἀριθ. 32 (σ. 282-294) κ.λ.π., ποὺ ἀντιστοιχοῦν στίς παραπάνω σελίδες τοῦ σώματος τῆς μελέτης). Ἡ παράλειψη αὐτὴ ὀφείλεται στὴν ἀρχικὴ πρόθεσιν τοῦ συγγραφέα νὰ μὴ παραθέσῃ ἐγγραφα.

Τέλος στὸ εὐρετήριο ἦταν ἀπαραίτητο νὰ συμπεριληφθοῦν ὄχι μόνον τὰ ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων ποὺ ὑπάρχουν στοὺς καταλόγους τῶν ἐγγράφων (καὶ τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι πάρα πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα), ἀφοῦ στὰ ἐγγραφα δὲν παρατίθενται κὰν ἀλφαβητικῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ἐπίσης ἐνδιαφέροντα ὀνόματα (ἀκόμη καὶ ὄροι), ποὺ πάρα

γράφτηκε με ἀγάπη καὶ γνώση, διαρθρώθηκε με εὐσυνειδησία καὶ πολυχρόνια πείρα, καὶ διερεύνησε στὴ συνολικὴ του μορφὴ ἓνα θέμα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, γιὰ τὸ ὁποῖο μόνο μεμονωμένες ἐργασίες ἢ σκόρπιες εἰδήσεις ὑπῆρχαν. Γι' αὐτὸ καὶ νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ συμβολὴ καὶ ἓνα μνημεῖο ἱστορικὸ, ἀπαραίτητο γιὰ τὴ γνωριμιὰ τῆς ἐλληνικῆς μακεδονικῆς γῆς.

Z. N. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ

BIBLIA KAI PERIODIKA STALENTA EIS THN DIEYΘYNΣIN TOY PERIODIKOY

1. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Νομοθετικὸς ἀνταγωνισμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον (ἀπὸ τοῦ 6ου ἕως τοῦ 10ου μ.Χρ. αἰ.), Θεσσαλονίκη 1966, 8ον, σ. 30 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Ἑορτίου τόμου Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐπὶ τῇ 1100ερίδι» τόμος δεῦτερος).

2. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Βυζαντιακὸν Δίκαιον καὶ Σλάβοι, Θεσσαλονίκη 1967, 16ον σ. 31 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικὴ Ζωή», τεῦχος 12ον, Μάϊος 1967).

3. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1967, σχ. 8ον σ. 105+6 πίν. (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ἑπετηρίδος Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν» τ. ΙΔ', «Χαρμόσυνον Δημητρίῳ Ι. Καρανίκα»).

4. Περιοδικὸν «Ἀριστοτέλης», ἔτος 10ον (1966), τεύχη 59-60, Φλώρινα 1966, σχ. 8ον, σ. 76.

5. Περιοδικὸν «Byzantinische - Zeitschrift», 60 Band, Heft 1, München, Juni 1967, σχ. 8ον, σ. 247.

πολλὰς φορὰς συναντᾷ κανεῖς στὶς πλούσιες ὑποσημειώσεις τοῦ βιβλίου (βλ. π.χ. σ. 68 σημ. 1, σ. 91 σημ. 3, σ. 238 σημ. 2 τῆς σ. 237 κ.λ.π.). Ἐτσι πῶς ἀνετα κανεῖς θὰ συμβουλευόταν τὸ χρησιμώτατο αὐτὸ βιβλίον. Ἐπίσης ἀπαραίτητοι ἴσως θὰ ἦταν, γιὰ τὴν παραστατικότερη ἀπόδοσιν τῶν σπουδαιότερων γεγονότων, δύο ἢ καὶ περισσότεροι χάρτες (π.χ. γιὰ τὶς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις στὴ Χαλκιδική, γιὰ τὴ διάταξιν τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων στὴ Νάουσα, γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις στὰ Πιέρια καὶ στὸν Ὀλυμπο, δῆλωση τῶν καταστραφέντων χωριῶν κ.λ.π.).

Ἄς προστεθῇ ὅτι οἱ παραπάνω σκέψεις προέρχονται μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴν ἀγάπην μου πρὸς τὸ βιβλίον, τοῦ ὁποίου καὶ εὐχομαι συμπληρωμένη γρήγορα τὴν τέταρτη ἐκδοσιν!